

بررسی تطبیقی مدل‌های عملیاتی کارت اعتباری در بانکداری اسلامی

تاریخ تأیید: ۱۳۹۱/۸/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۵/۸

سیدعباس موسویان*
سعید احمدی**

۹۷

چکیده

امروزه استفاده از کارت‌های اعتباری توسعه فراوانی در نظام بانکی پیدا کرده است. مشتریان بانک‌ها ترجیح می‌دهند برای رفع احتیاجات روزمره خود، از تسهیلات کوتاه‌مدت بانکی از راه کارت‌های اعتباری استفاده کنند. این در حالی است که اغلب مدل‌های عملیاتی کارت‌های اعتباری در بانکداری سنتی براساس قرارداد قرض با بهره طراحی شده‌اند که از دید فقه اسلامی ربا و ممنوع است. بر این اساس، بانک‌های اسلامی کوشیده‌اند راهکارهایی پیدا کنند که در عین مشروعیت، قابلیت سامان‌دادن معامله‌های کارت‌های اعتباری را داشته باشند.

مقاله پیش‌رو که با روش توصیفی تحلیلی به دنبال بررسی تطبیقی راهکارهای ارائه‌شده به وسیله بانک‌های معروف اسلامی برای استفاده از کارت اعتباری است و در این جهت مدل‌های عملیاتی طراحی‌شده براساس قرارداد‌های بیع‌العین، تورق، اجاره، کفالت و مرابحه را از دید معیارهای مشروعیت، جامعیت، کارایی و هم‌سویی با اقتصاد واقعی، بررسی کرده و به دنبال اثبات این فرضیه است که با توجه به معیارهای چهارگانه، طراحی کارت اعتباری براساس قرارداد مرابحه نسبت به دیگر مدل‌ها مزیت دارد و می‌تواند تمام نیازهای اعتباری مشتریان برای خرید انواع کالاها و خدمات را به صورت مشروع، کارا و واقعی پوشش دهد.

واژگان کلیدی: بانکداری اسلامی، کارت اعتباری، بیع‌العین، تورق، اجاره، کفالت و مرابحه.

طبقه‌بندی JEL: Z12, G24, G28, J41

مقدمه

توسعه ویژه بازارها، گسترش روزافزون معامله‌ها و نیاز به نقل و انتقال گسترده پول و هزینه‌های سنگین آن از یک طرف، پیشرفت فناوری در زمینه‌های رایانه، الکترونیک و مخابرات از طرف دیگر، زمینه را برای ابداع و گسترش سریع ابزارهای نوین مالی به‌ویژه در عرصه بانکی فراهم آورده است. امروزه با وجود شبکه اجتماعی قوی، کارت‌های اعتباری سازوکارهای را فراهم می‌آورند تا مردم برای رفع احتیاجات روزمره خود از تسهیلات کوتاه‌مدت بانک‌ها استفاده کنند. آنچه در کارت‌های اعتباری به‌عنوان محدودیت برای بانک‌های اسلامی وجود دارد، این است که اغلب مدل‌های عملیاتی طراحی شده برای استفاده از کارت‌های اعتباری در بانکداری سنتی براساس قرض با بهره است که از دیدگاه فقه اسلامی ربا و ممنوع است؛ بنابراین، پرسش اصلی در این باره این است که آیا راهکاری برای طراحی کارت اعتباری براساس اصول شریعت وجود دارد؟ و بر فرض وجود چنین راهکاری آیا جامعیت لازم را دارد که بتواند تمام نیازهای اعتباری کوتاه‌مدت مشتریان را پاسخ دهد؟ و آیا چنین راهکاری کارایی لازم را برای عملیات بانکی دارد؟

طی دهه اخیر بانک‌های اسلامی کوشیده‌اند از راه قراردادهایی مانند بیع‌العینه، تورق، اجاره، کفالت و مباحه مدل‌های متفاوتی برای عملیاتی کردن کارت اعتباری در بانکداری بدون ربا ارائه کنند. مقاله پیش‌رو در صدد است با نقد و بررسی این مدل‌ها از دید سنجه‌های مشروعیت، جامعیت، کارایی و هم‌سویی با اقتصاد واقعی بهترین گزینه را معرفی کند.

پیشینه تحقیق

حجم مطالعه‌های علمی و پژوهشی صورت‌گرفته در حوزه کارت اعتباری بسیار گسترده است، برخی از مهم‌ترین آنها عبارت هستند از:

منصور بخشی (۲۰۰۶) در پایان‌نامه بسط مدل کارت اعتباری اسلامی جهت کاربرد در انگلیس به بررسی مدل بیع‌العینه و تورق و تطبیق آنها جهت کاربرد در بانک اسلامی بریتانیا می‌پردازد. فردیین و همکاران (۲۰۰۸) در مقاله «بررسی تطبیقی کارت اعتباری اسلامی بانک درهم اندونزی و بانک اسلامی مالزی» به مقایسه تطبیقی عملیات انتشار کارت اعتباری اسلامی بانک دانامون اندونزی (Bank Danamon Indonesia) و بانک اسلامی مالزی (Bank Islam Malaysia) پرداخته‌اند. هر دو بانک نخستین بانک‌هایی هستند که در کشورهای پیش‌گفته کارت

اعتباری اسلامی منتشر کردند. مقاله پیشرو کارت اعتباری را از دو بُعد اقتصادی و مشروعیت بررسی می‌کند. نتیجه‌های حاصل از این تحقیق، نشانگر عملکرد بهتر کارت اعتباری رایج در مالزی نسبت به کارت اعتباری اندونزی است.

جابری/نصاری (۱۳۷۵) در پایان‌نامه بررسی عوامل مدیریتی توسعه و کاربرد کارت اعتباری در ایران به بررسی عوامل اصلی مدیریتی، بسط و توسعه بازار کارت اعتباری در ایران با تأکید بر نقش فناوری، نیروی انسانی متخصص و ترویج کارت اعتباری در جامعه می‌پردازد.

شیخانی و اشفعی (۱۳۷۷) در کتاب کارت‌های بانکی و چگونگی کاربرد آن در جمهوری اسلامی ایران به بررسی ابعاد اقتصادی کارت اعتباری پرداخته و به این نتیجه می‌رسند که منافع استفاده از این کارت‌ها باعث شده بانک‌ها و مؤسسه‌های مالی صادرکننده کارت و مراکز تجاری و خدماتی پذیرنده کارت و مشتریان استفاده‌کننده از کارت، از این ابزار نو استقبال کنند. موسویان (۱۳۸۴)، در مقاله «بررسی فقهی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا» به بررسی فقهی کارت اعتباری براساس قراردادهایی مانند جعاله، حواله، بیع نسبه، خریدوفروش وکالتی می‌پردازد و ضمن اشاره به بحث‌های فقهی کارت اعتباری براساس مدل‌های پیشنهادی، خلأ استفاده از آنها را در بانکداری اسلامی ایران متذکر می‌شود.

موسویان (۱۳۸۶) در مقاله «طراحی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا براساس بیع مرابحه» با نقد و بررسی راهکار قرض‌الحسنه، راهکار دیگری جهت سامان‌دادن معامله‌های کارت اعتباری و ایده فروشگاه الکترونیکی اعتباری براساس بیع مرابحه را پیشنهاد می‌دهد.

در پژوهش پیشرو افزون بر تبیین فقهی کارت اعتباری و تحلیل مدل‌های پیشنهادی محققان بانکداری اسلامی در ایران و دیگر کشورهای اسلامی به بررسی ابعاد آن از حیث جامعیت و کارایی در بانکداری بدون ربا پرداخته و سرانجام براساس سنجه‌های مشروعیت، جامعیت، کارایی و هم‌سویی با اقتصاد واقعی، مناسب‌ترین مدل عملیاتی کارت اعتباری را معرفی می‌کنیم.

تعریف کارت اعتباری

در تعریفی ساده و تا حدی عام می‌توان گفت: «کارت اعتباری، کارتی است که بانک یا مؤسسه اعتباری صادر می‌کند و به دارنده آن امکان می‌دهد کالا یا خدمتی را بدون پرداخت وجه نقد و فقط با ارائه این کارت خریداری کند؛ سپس بهای آن را طی مدت زمان مشخصی به صادرکننده کارت بپردازد» (موسویان، ۱۳۸۴، ص ۴۶).

برخی کارت اعتباری را نوعی روش بازپرداخت می‌دانند که دارنده کارت می‌تواند تا سقف اعتباری معینی به خرید کالا و خدمات اقدام کرده و طی دوره‌ای معین، اعتبار دریافتی را تسویه یا آنکه متناسب با افزایش دوره، هزینه مازاد (بهره) بپردازد (Bakhshi, 2006, p.33).

عناصر تشکیل‌دهنده کارت‌های اعتباری

۱. دارنده کارت (Card Holders)

شخص حقیقی یا حقوقی شرایطی دارد که با مراجعه به بانک صادرکننده کارت، کارت اعتباری دریافت می‌کند تا به وسیله آن بتواند بدون پرداخت پول نقد، کالا و خدمات مورد نیاز را بخرد و مطابق ضوابط، قیمت آن را به صادرکننده کارت بپردازد.

۲. پذیرنده کارت

تمام مراکز تجاری، خدماتی و مالی است که براساس قراردادی با صادرکننده کارت توافق می‌کنند تا در صورت مراجعه دارندگان کارت، کالا و خدمات مورد نیاز آنان را در برابر کارت تقدیم کنند؛ سپس طبق قرارداد بهای کالاها و خدمات را از صادرکننده کارت دریافت کنند.

۳. صادرکننده کارت (Merchant)

بانک یا مؤسسه اعتباری است که به انتشار کارت اعتباری اقدام کرده، طبق ضوابط خاص آنها را در اختیار مشتریان می‌گذارد. بانک یا مؤسسه ناشر افزون بر عملیات انتشار، با مراکز تجاری و خدماتی قرارداد منعقد می‌کند که در صورت مراجعه دارندگان کارت مطابق ضوابط، کالا و خدمات در اختیار آنان قرار داده قیمت آنها را از بانک دریافت کند.

۴. بانک پرداخت‌کننده (Acquirer or Merchant Bank)

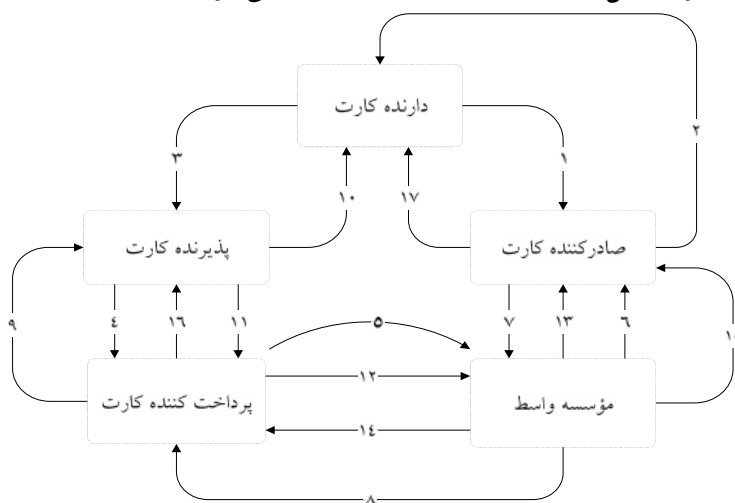
بانکی است که با عقد قرارداد با پذیرنده کارت متعهد می‌شود که در صورت انجام معامله با دارنده کارت طبق شرایط و دستورالعمل‌های ابلاغی پس از کسر کارمزد نسبت به بستنکار کردن حساب وی اقدام کند؛ در حقیقت بانک پرداخت‌کننده نقش واسطه پرداخت را بین بانک صادرکننده کارت و پذیرنده ایفا می‌کند.

۵. کارگزار تهاتر یا تصفیه

در مواردی که صادرکننده کارت می‌خواهد دایره پذیرش کارت را فراتر از منطقه و کشور گسترش دهد، نیازمند بانکی است که نقش واسطه را در تسویه بین‌المللی ایفا کند. در این موارد، بانک واسطه با پذیرنده کارت (کسانی که صادرکننده کارت را نمی‌شناسند یا با وی قراردادی ندارند) قرارداد می‌بندد تا در برابر اسناد دریافتی طبق مقررات پس از کسر کارمزد، حساب وی را بستنکار کند؛ سپس طبق قراردادی که با صادرکننده کارت دارد از وی بگیرد (موسویان، ۱۳۸۴، ص ۶۰). شایان ذکر است که بانک صادرکننده و بانک پرداخت‌کننده ممکن است یک، دو یا چند بانک باشند.

ساختار کیفیت معامله با کارت‌های اعتباری

در ساده‌ترین مدل کارت‌های اعتباری، بانک صادرکننده و پرداخت‌کننده کارت یکی است؛ بنابراین سه جزء وجود دارد: صادرکننده، دارنده و پذیرنده کارت. عملیات کارت بسیار ساده است و با انعقاد قرارداد فی‌مابین عملیات انجام می‌پذیرد. در صورتی که صادرکننده و پرداخت‌کننده دو بانک یا مؤسسه جداگانه باشند، در این صورت برای برقراری ارتباط بین این دو بانک، به‌ویژه در عملیات تسویه و تهاتر، انتقال اطلاعات بین بانک‌ها و رفع اختلافات احتمالی، نیاز به یک واسطه دارد. در عملیات کارت دو مرحله اساسی وجود دارد: الف) مرحله دریافت مجوز؛ ب) تهاتر و تسویه که در این مدل به‌وسیله واسطه انجام می‌گیرد. در نمودار ذیل مدل ساده عملیات کارت ارائه می‌شود.

مدل ترکیبی عملیات کارت اعتباری

۱. درخواست صدور کارت؛
۲. صدور کارت و تعیین سقف اعتبار و شرایط؛
۳. درخواست خرید کالا، خدمات، وجه؛
۴. تقاضای مجوز؛
۵. انتقال تقاضای مجوز؛
۶. انتقال تقاضای مجوز؛
۷. ارائه مجوز لازم؛
۸. انتقال مجوز؛
۹. انتقال مجوز؛
۱۰. تحویل کالا، خدمات، وجه، به دارنده کارت؛
۱۱. ارسال اسناد تحویل کالا، خدمات، وجه؛
۱۲. ارسال اسناد تحویل کالا، خدمات، وجه؛
۱۳. ارسال اسناد تحویل کالا، خدمات، وجه؛
۱۴. بستانکار کردن بانک پرداخت کننده؛
۱۵. بدهکار کردن حساب صادرکننده کارت؛
۱۶. بستانکار کردن حساب پذیرنده کارت؛
۱۷. بدهکار کردن حساب دارنده کارت.

مدل‌های کارت اعتباری در بانکداری بدون ربا

در بررسی عناصر تشکیل دهنده، کیفیت معامله و عواید مالی صادرکننده کارت‌های اعتباری متعارف نشان می‌دهد که برخی از اجزای معامله و برخی عواید مالی از جهت فقهی مجاز، برخی نامشروع و برخی اختلافی است. معامله با کارت اعتباری متعارف، ترکیبی از بیع و حواله است. بخش بیع آن صحیح است؛ اما بخش حواله آن بین فقه شیعه و اهل سنت اختلافی است. به باور فقیهان شیعه، حواله به بری‌الذمه اشکالی ندارد؛ در نتیجه دارنده کارت با اینکه نزد صادرکننده کارت موجودی ندارد می‌تواند بدهی خود به مرکز تجاری را به وی حواله کند (موسوی خمینی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۲۸)؛ اما بنابر فقه اهل سنت که

مدیون بودن حواله‌شونده (محال علیه) را شرط صحت حواله می‌دانند، رابطه حقوقی بین آنها نمی‌تواند حواله باشد (رواس قلعه‌چی، ۱۴۲۰ق، ص ۱۱۵).

بعد از تحقق معامله و پرداخت بدهی دارنده کارت به‌وسیله صادرکننده کارت، اگر دارنده کارت تا زمان مقرر بدهی خود را با وی تصفیه کند، مشکل فقهی پیش نمی‌آید؛ اما اگر در ازای تقاضای تقسیط و تمدید مدت تقاضای افزایش بدهی کند، از مصداق‌های روشن ربای جاهلی است که بسیاری از آیه‌های قرآن کریم در تحریم آن نازل شده‌اند و اگر دارنده کارت تقاضای تقسیط نکند، مشمول جریمه تأخیر خواهد شد که مورد اختلاف فقیهان است (موسویان، ۱۳۸۴، ص ۱۱).

درباره دیگر عواید مالی صادرکننده کارت اعتباری مانند حق عضویت، حق‌العمل تجاری، کارمزد خرید و عواید غیرمستقیم می‌توان مجوز فقهی داشت؛ به این معنا که حق عضویت یا کارمزد خرید، بهای ارائه خدمات به دارنده کارت یا قیمت حق استفاده از کارت اعتباری است و حق‌العمل تجاری، اجرت واسطه‌گری و یافتن مشتری یا بهای ارائه خدمات به مراکز تجاری است. استفاده از مانده موجودی حساب‌های مشتری نیز بلامانع است؛ چون یا مانده موجودی به ملکیت بانک در می‌آید یا اجازه تصرف در آنها را دارد. به‌طور کلی، در کارت اعتباری اسلامی آنچه که محل اختلاف با کارت اعتباری متعارف است، تقاضای تقسیط و تمدید مدت تقاضای افزایش بدهی است و از سویی دیگر محل اختلاف بین فقیهان شیعه و اهل سنت بخش حواله آن است؛ بنابراین برای کاربرد آن در بانکداری اسلامی، لازم است شبهه ربای آن را رفع؛ سپس به تحلیل، بررسی و تطبیق مدل‌های رایج کارت اعتباری اسلامی در بانک‌های اسلامی پرداخت تا سرانجام مدلی را برگزید که شبهه پیش‌گفته را رفع و محل اختلافی را مرتفع یا به حداقل رساند. مدل‌های رایج کارت اعتباری اسلامی در بانک‌های اسلامی عبارت هستند از:

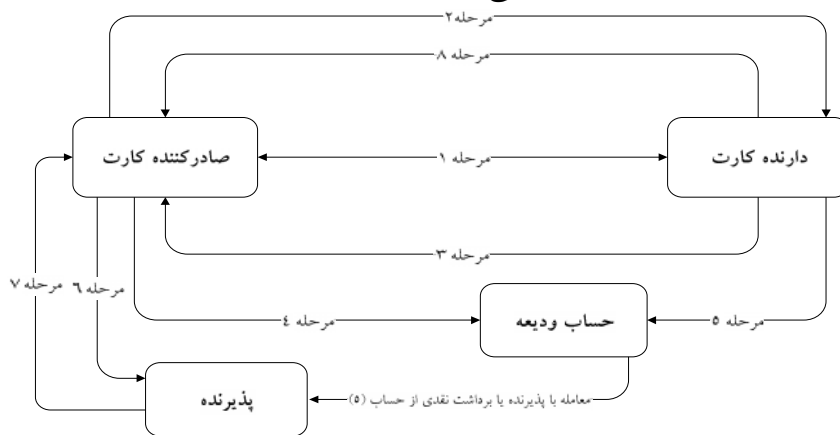
۱. کارت اعتباری بر مبنای بیع‌العینه (Bai-Al-Anha Credit Card)

این مدل بیشتر در آسیای جنوب شرقی کاربرد دارد و کشور مالزی از پیشگامان اجرای این مدل است. از جمله صادرکنندگان کارت اعتباری بر مبنای این مدل، می‌توان به بانک کارت اسلامی ((Bank Islamic Card (BIC)) که به‌وسیله بانک اسلامی مالزی

(Bank Islamic Malaysia BHD) منتشر یافت اشاره کرد. نیز از دیگر صادرکنندگان این نوع کارت، می‌توان به بانک آم‌بنک (AmBank) اشاره کرد.

گرچه در تعریف بیع‌العینه اختلاف است؛ اما معروف‌ترین تعریف آن عبارت است از اینکه کسی کالای خود را به صورت نقد می‌فروشد و ثمن آن را تحویل می‌گیرد؛ سپس آن کالا را به صورت نسیه مدت‌دار از خریدار می‌خرد و ثمن آن را در آینده می‌پردازد، گاهی عکس این صورت رخ می‌دهد به این بیان که، کسی کالایی را به صورت نسیه می‌خرد؛ سپس آن را به صورت نقد به فروشنده می‌فروشد (معاونت فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۸۱، ص ۳۸۷).

بر مبنای این مدل، مشتری پس از مراجعه به بانک ناشر با کامل کردن فرم ویژه، تقاضای صدور کارت اعتباری می‌کند؛ سپس بانک دارایی مشخصی را که مالک آن است و دارای ارزش بازار است مشخص می‌کند (نکته قابل توجه آن است که ارزش بازاری دارایی باید برابر ارزش اسمی کارت اعتباری باشد که مشتری تقاضا کرده)، بانک دارایی را به صورت نسیه به مشتری می‌فروشد (قیمت فروش برابر است با مجموع بهای تمام‌شده کالا و سود بانک)، آنگاه مشتری همان دارایی را به ارزش بهای تمام‌شده کالا به صورت نقد به بانک می‌فروشد و بانک قیمت نقد دارایی را به حساب کارت مشتری واریز می‌کند. مشتری از این پول برای خرید کالا و خدمات مورد نیاز خود استفاده می‌کند که تحت عنوان تسهیلات اعتباری نامیده می‌شود (Ferdian & et al, 2008, p.4-6). نمودار ذیل مدل عملیاتی کارت اعتباری براساس مدل بیع‌العینه را نشان می‌دهد.

ساختار کارت اعتباری بر مبنای مدل بیع‌العینه

رابطه‌های حقوقی مدل عملیاتی

رابطه‌های حقوقی مدلی عملیاتی به صورت ذیل است:

۱. مشتری برای صدور کارت اعتباری بیع‌العینه و صدور کارت پس از اعتبارسنجی متقاضی به وسیله بانک ناشر درخواست می‌کند.
۲. در قرارداد اول، بانک دارایی را که مالک آن است با قیمت توافقی و به صورت اقساط به مشتری می‌فروشد.
۳. در قرارداد دوم، بانک همان دارایی را از مشتری با قیمتی کمتر بازخرید می‌کند که آن مبلغ برابر میزان اعتبار اعطایی به مشتری است.
۴. بانک مبلغ ناشی از خرید دارایی از مشتری را به حساب ودیعه‌ای به نام مشتری نزد خود واریز می‌کند.
۵. خرید کالا و خدمات به وسیله مشتری و قرارداد کارت در پایانه فروش که از راه آن، اطلاعات مورد نیاز از راه بانک پذیرنده کارت به بانک یا مؤسسه اعتباری ناشر کارت رسیده و ناشر کارت به تأیید هویت و اعتبار دارنده کارت می‌پردازد. به عبارت دیگر، مشتری می‌تواند مانند کارت اعتباری متعارف مبلغ موجود در حساب را برای خرید کالا، خدمات و برداشت نقدی استفاده کند.
۶. پذیرنده از بانک یا مؤسسه اعتباری ناشر کارت از راه کارت جهت پرداخت وجه کالا و خدمات درخواست می‌کند.
۷. بانک ناشر از راه بانک پذیرنده کارت، قیمت کالا و خدمات خریداری شده را به پذیرنده می‌پردازد.
۸. دارنده کارت مطابق قرارداد تا سررسید مقرر، به صورت دفعی یا اقساطی بدهی خود را به بانک ناشر می‌پردازد و در غیر این صورت مشمول وجه التزام خواهد شد.

نقد و بررسی مدل

نقد و بررسی مدل به صورت ذیل است:

۱. این مدل از دید شریعت اشکال اساسی دارد؛ فقیهان شیعه و اهل سنت با تأمل در مفاد روایت‌های بیع‌العینه به این جمع‌بندی رسیده‌اند که بیع‌العینه قرارداد باطلی است و برای بطلان آن به دلایلی مانند عدم تحقق قصد جدی معامله، حيله ربا،

لزوم دور و وجود نص صریح، استناد کرده‌اند. بسیاری از فقیهان اهل سنت بیع‌العینه را حيله ربا می‌دانند و آن را توجیهی برای کسب بهره به‌وسیله بانک‌ها برمی‌شمارند. گرچه برخی از این دلایل محل تردید است؛ اما مشهور فقیهان شیعه و اهل سنت به بطلان چنین معامله‌ای فتوا داده‌اند (جوهری، ۱۴۰۸ق، ص ۲۴۱-۲۴۷ / معاونت آموزش قوه قضائیه، ۱۳۸۴، ج ۴، ص ۲۳۰).

۲. این مدل از دید ورود به اقتصاد واقعی که تفاوت اصلی بانکداری اسلامی با بانکداری ربوی است، مدل به‌طور کامل مردودی است؛ چرا که در این مدل، بانک اسلامی می‌تواند با استفاده از فروش و بازخرید یک دارایی معین، همه روزه برای صدها متقاضی، کارت اعتباری صادر کند بدون اینکه در اقتصاد واقعی تحولی رخ داده باشد.

۳. این مدل از جهت تصویر معامله و سهولت در مقام اجرا، مشکل است؛ به این معنا که صدور کارت اعتباری و خرید کالا و خدمات در این روش متضمن چند معامله است، ابتدا بانک دارایی را که مالک آن است با قیمت توافقی و به‌صورت اقساط به مشتری می‌فروشد؛ سپس بانک همان دارایی را از مشتری با قیمتی کمتر بازخرید نقدی می‌کند که آن مبلغ، برابر میزان اعتبار اعطایی به مشتری است؛ آنگاه آن اعتبار به حساب مشتری منظور شده وی به خرید کالاها و خدمات اقدام می‌کند.

۴. در این روش فقط یک گزینه پرداخت وجود دارد و آن تقسیط بدهی است و اگر در مهلت مقرر پرداخت نکرد، مضمول وجه التزام می‌شود.

۲. کارت اعتباری بر مبنای تورق (Tawarruq Credit Card)

این مدل در خاورمیانه بسیار کاربرد دارد و نسبت به مدل بیع‌العینه تفاوت‌های قابل‌ملاحظه‌ای دارد. به جای آنکه کالای فروخته‌شده به مشتری، مجدد به‌وسیله بانک خریداری شود، عنصر سومی جایگزین نقش خریدار (بانک) می‌شود. این عضو سوم اغلب به نام واسطه نامیده می‌شود.

در تعریف تورق آمده، تورق، خرید یک کالا براساس بیع نسبه است که خریدار دارایی را به طرفی غیر از فروشنده اصلی به‌صورت نقدی می‌فروشد. با توجه به تعریف تورق،

می‌توان آن را به قراردادهایی مانند بیع نسبه یا مرابحه نسبه‌ای و بیع نقدی تفکیک کرد (عبیدالله، ۲۰۰۵م، ص ۱۰۳-۱۱۲).

از جمله استفاده‌کنندگان از این مدل، می‌توان به بانک‌های عربستان سعودی مانند بانک تجاری ملی عربی (التسلیف الاهلی) (Al-National Commercial Bank Arab) و بانک ملی عربی (المبارک) (Arab National Bank (Al- Tayseer Al-Ahli) اشاره کرد (Mubarak) (Bakhshi, 2006, p.26).

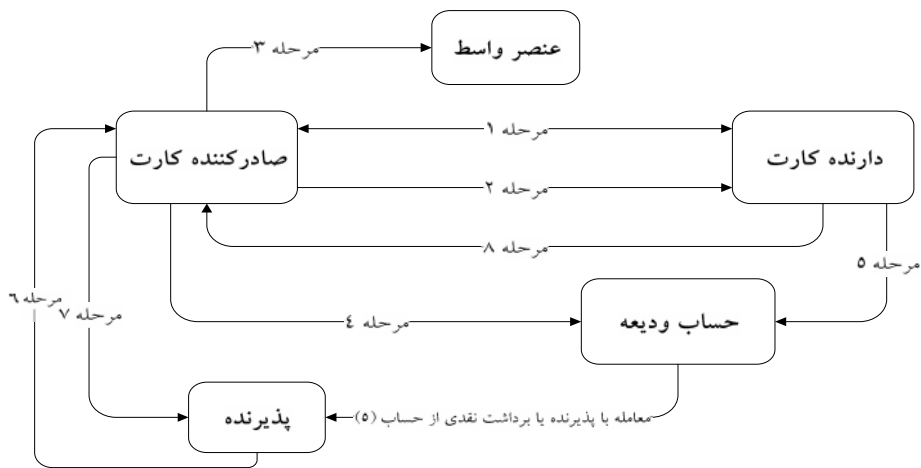
نخستین و مهم‌ترین شرط در تورق، وجود نفر سوم در این معامله‌ها است؛ زیرا مشتری باید کالای خود را در بازار به نفر سوم بفروشد، نکته دیگر آنکه ممکن است قیمت فروش کالا از بانک به مشتری با قیمت فروش آن از مشتری در بازار به نفر سوم متفاوت باشد؛ بنابراین این فاصله زمانی، طرفین را در معرض ریسک قیمت قرار می‌دهد.

قوانین کلی تورق

قوانین تصویب‌شده تورق از سوی سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسه‌های مالی اسلامی به شرح ذیل است:

۱. طرف‌های موجود در معامله تورق، فروشنده اصلی، متورق (طرفی که تورق را انجام می‌دهد) و خریدار نهایی هستند.
۲. در معامله اول، فروشنده اصلی کالایی را به متورق براساس پرداخت مدت‌دار می‌فروشد.
۳. در معامله دوم، متورق همان کالا را به خریدار نهایی جهت نقدینه‌شدن می‌فروشد.
۴. خرید کالا (موضوع مسئله تورق) براساس پرداخت مدت‌دار از راه فروش مستقیم یا مرابحه باید از الزامات شریعت تبعیت کند. کالا باید حضور عینی داشته باشد و طرف فروشنده کالا باید مالکیت واقعی پیش از فروش همان کالا را داشته باشد. کالا نباید طلا، نقره یا پول رایج باشد.
۵. کالا باید معین و قابل تشخیص از دارایی‌های دیگر و متعلق به فروشنده کالا باشد.
۶. فروشنده کالا باید برای خریدار کالا، مشخصات کالا شامل توصیف یا شکل، مقدار و موقعیت آن را تعیین کند.

۷. فروشنده کالا باید برای خریدار کالا مالکیت واقعی کالا در نتیجه فروش را فراهم آورد. مالکیت واقعی باید بدون هیچ محدودیت یا شرایطی باشد که ممکن است این مالکیت را خدشه‌دار کند.
۸. فروش دوم کالا باید به طرفی غیر از فروشنده اصلی باشد که کالا براساس پرداخت مدت‌دار از وی خریداری شده است. این امر به‌علت پرهیز از ممنوعیت فروش عینه است.
۹. نباید هیچ ارتباطی بین قرارداد خرید با پرداخت مدت‌دار و قرارداد فروش نقدی کالا به هر راهی وجود داشته باشد که بتواند حقوق طرف خریدار دارایی را که مرتبط با مالکیت آن دارایی است، نقض کند.
۱۰. خریدار کالا نباید فروشنده کالا را به‌عنوان عامل خود در فروش بعدی همان کالا تعیین کند. به همین ترتیب، فروشنده کالا نباید از سوی خریدار کالا این منصب را جهت اینکه عاملی برای فروش بعدی همان کالا باشد، بپذیرد.
۱۱. مواردی ممکن است وجود داشته باشد که در آن، طرف خریدار کالا متعاقباً به‌وسیله قانون یا مقررات از فروش همان کالا محدود شده باشد؛ مگر اینکه فروش بعدی از راه طرفی صورت پذیرد که کالا از وی خریداری شده است (از راه طرف فروشنده کالا). در این قبیل موارد، طرف اول ممکن است طرف دوم را به‌عنوان عامل جهت فروش بعدی تعیین کند و این در صورتی است که طرف اول، مالکیت واقعی دارایی را داشته باشد.
۱۲. در مواردی که خریدار کالا، طرف سوم را به‌عنوان عامل جهت فروش بعدی همان کالا تعیین می‌کند، وی نباید ارتباط با فروشنده اصلی کالا داشته باشد.
۱۳. فروشنده کالا باید برای خریدار کالا، مشخصات کالا را جهت انجام فروش بعدی همان کالا، فراهم آورد (استاندارد شریعت سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)).
- نمودار ذیل مدل عملیاتی کارت اعتباری براساس مدل تورق را نشان می‌دهد.

ساختار کارت اعتباری بر مبنای مدل تورق

رابطه‌های حقوقی مدل عملیاتی

۱. مشتری برای صدور کارت اعتباری تورق و صدور کارت پس از اعتبارسنجی متقاضی به وسیله بانک ناشر درخواست می‌کند. نیز بانک ناشر بر مبنای میزان تقاضای مشتری کالایی به همان ارزش را تعیین می‌کند یا می‌خرد (به‌طور مثال به ارزش P).
۲. بانک آن کالا را به صورت مدت دار به مشتری می‌فروشد (یعنی P+I).
۳. بانک به نمایندگی از مشتری کالا را به قیمت P^* به عنصر سوم می‌فروشد (P^* بستگی به نوسانات قیمت کالا در بازار دارد).
۴. بانک مبلغ آن را به حساب ودیعه‌ای به نام مشتری نزد خود واریز می‌کند.
۵. خرید کالا و خدمات به وسیله مشتری و قرار دادن کارت در پایانه فروش که از راه آن، اطلاعات مورد نیاز از راه بانک پذیرنده به بانک ناشر رسیده و ناشر به تأیید اعتبار دارنده کارت می‌پردازد.
۶. پذیرنده از بانک ناشر از راه کارت جهت پرداخت وجه درخواست می‌کند.
۷. بانک ناشر از راه بانک پذیرنده کارت، قیمت کالا و خدمات را خریداری شده را به پذیرنده می‌پردازد.
۸. دارنده کارت مطابق قرارداد به صورت دفعی یا اقساطی بدهی خود را به بانک ناشر می‌پردازد و در غیر این صورت مشمول وجه التزام خواهد شد.

آنچه که قابل تأمل است آن است که در مرحله سوم هنگامی که بانک به نمایندگی از مشتری کالا را می‌خواهد بفروشد؛ اگر قیمت آن با قیمت زمان خرید تفاوت نکرده باشد؛ یعنی $P=P^*$ باشد، بانک می‌تواند به همان فروشنده‌ای که کالا را از وی خریده، مجدد بفروشد. اگر هیچ فاصله زمانی میان فعالیت‌ها نباشد یا به عبارت دیگر اختلاف قیمت‌ها پدید نیاید و همه در یک مرحله انجام پذیرند، سود معامله‌ها باید بر مبنای نرخ‌گذاری بدون ریسک (Risk Free) انجام پذیرد. شرط دیگری که باعث اعتبار و صحت تورق می‌شود آن است که نباید از پیش توافقی بین سه جزء معامله صورت گرفته باشد (Bakhshi, 2006, p.39-46).

نقد و بررسی مدل

۱. راهکار تورق برای برون‌رفت از مشکل بیع‌العینه طراحی شده است، آنچه قابل تأمل است آن است که در مدل تورق اگر بین عناصر سه‌گانه تورق، تبانی برای معامله نباشد قرارداد تورق مصداق فعالیت تجاری بوده و به باور همه فقیهان صحیح است؛ اما اگر بین عناصر تبانی شود، بنابر نظر فقیهان شیعه و اهل سنت تورق همراه با تبانی، همان بیع‌العینه با واسطه است؛ بنابراین مانند مدل پیشین، این مدل نیز فاقد مشروعیت است (نجفی، ۱۹۸۱م، ج ۲۳، ص ۱۰۸-۱۱۰).
۲. این مدل، از جهت مقام اجرا نسبت به مدل بیع‌العینه مشکل‌تر است؛ به این معنا که بانک بر مبنای میزان تقاضای مشتری کالایی به همان ارزش را می‌خرد یا اینکه بانک آن کالا را دارد؛ سپس بانک آن کالا را به صورت مدت‌دار به مشتری می‌فروشد و به نمایندگی از مشتری، کالا را به شخص سومی در بازار که آن مبلغ، برابر میزان اعتبار اعطایی به مشتری است، می‌فروشد و مبلغ یادشده را به‌عنوان اعتبار برای مشتری منظور می‌کند، آنگاه مشتری با آن اعتبار به خرید کالاها و خدمات اقدام می‌کند.
۳. اجرای حقیقی این مدل برای ناشران کارت اعتباری بسیار مخاطره‌پذیر است؛ زیرا که ناشر باید کالایی را به ارزش $P+I$ به مشتری‌ای که متقاضی کارت اعتباری به ارزش P است بفروشد؛ سپس به وکالت از متقاضی کارت، همان کالا را به شخص سومی به ارزش P^* بفروشد تا پول آن را به حساب ودیعه مشتری واریز کند. در صورتی که ریسک قیمت وجود داشته باشد؛ یعنی $P \neq P^*$ سازوکارهای

اعتبارات اعطایی دچار اختلال می‌شوند؛ اما در حالتی که ریسک قیمت وجود نداشته باشد؛ یعنی $P=P^*$ در این صورت سود بانک برابر نرخ بدون ریسک خواهد بود. نکته مهم پیدا کردن شخص ثالث است که حاضر باشد دارایی مورد نظر را به قیمت پیشنهادی بانک به قیمت نقد بخرد.

۴. این مدل از دید اقتصاد واقعی، مدل مرددی است؛ اگر تورق بدون تبانی باشد، بانک با استفاده از مدل تورق به فعالیت تجاری واقعی اقدام کرده، زمینه گسترش مبادلات و تولید را فراهم می‌آورد؛ اما اگر مدل تورق همراه با تبانی باشد، مانند مدل بیع‌العینه مدلی غیرواقعی خواهد بود؛ چرا که در این مدل نیز بانک اسلامی می‌تواند با استفاده از فروش و خرید یک دارایی، هر روزه برای صدها متقاضی، کارت اعتباری صادر کند بدون اینکه در اقتصاد واقعی تحولی رخ داده باشد.
۵. در این روش نیز فقط یک گزینه پرداخت وجود دارد و آن تقسیط بدهی است و اگر در مهلت مقرر پرداخت نکرد، مشمول وجه التزام می‌شود.

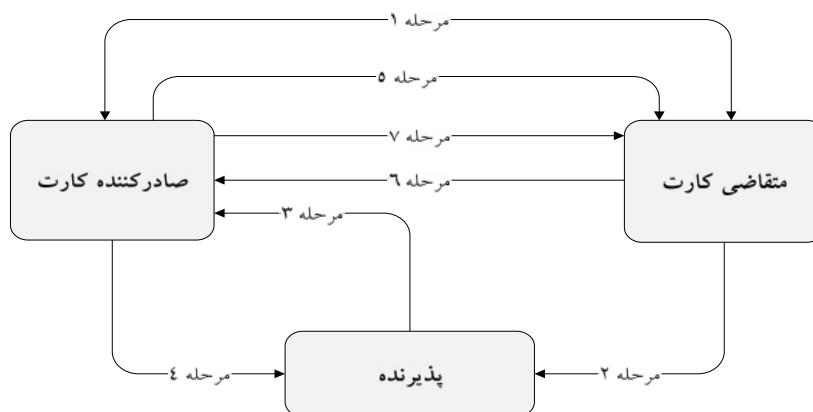
۳. کارت اعتباری بر مبنای اجاره (Ijarah Credit Card)

این مدل برای نخستین بار در کشور کویت و به وسیله مؤسسه مالی کویت (Kuwait Finance House (KFH)) با کارت‌هایی تحت عنوان «کارت اجاره کویت» (KFH Ijarah Card) یا «بایتیک کارت» (Baytik Card) انتشار یافت (Sultan, 2001, p.30).

مطابق این مدل، بانک اسلامی با بررسی تقاضای صدور کارت و تعیین اعتبار، کارت اعتباری اجاره در اختیار متقاضی قرار می‌دهد و مبلغ معینی را به‌عنوان اعتبار برای وی منظور می‌کند، در این مدل به دارندگان کارت اجازه داده می‌شود، کالاهای بادوام مورد نیاز خود را از فروشگاه‌هایی که با بانک اسلامی همکاری می‌کنند، بر مبنای قرارداد اجاره به شرط تملیک خریداری کنند. طبق این مدل، مشتری در جایگاه نماینده یا وکیل بانک، کالا را می‌خرد. در زمان خرید، مالکیت کالا به بانک منتقل می‌شود؛ سپس مطابق قرارداد و بعد از مدت زمان معینی و پرداخت اجاره‌بها، مالکیت کالا به مشتری انتقال می‌یابد.

کارت اعتباری مبتنی بر اجاره را می‌توان به اجاره به شرط تملیک نیز تفسیر کرد که بین بانک و مشتری به‌وسیله یک کارت و بر مبنای یک دارایی پایه شکل می‌گیرد. در این نوع،

تمام اصول و قوانین فقهی اجاره اجرا می‌شود؛ به‌طور مثال، در نوع کالایی که می‌تواند موضوع اجاره قرار گیرد با دوام بودن کالا شرط است؛ زیرا انتقال در اجاره به‌صورت انتقال منفعت مال است و شامل انتقال عین نمی‌شود (Sultan, 2001, p.30). نمودار ذیل مدل عملیاتی کارت اعتباری براساس مدل اجاره را نشان می‌دهد.

ساختار کارت اعتباری بر مبنای مدل اجاره

رابطه‌های حقوقی مدل عملیاتی

۱. مشتری برای صدور کارت اعتباری اجاره و صدور کارت پس از اعتبارسنجی متقاضی به‌وسیله بانک ناشر درخواست می‌کند.
۲. خرید کالا به‌وسیله مشتری به وکالت از بانک ناشر و قرارداد کارت در پایانه فروش که از راه آن، اطلاعات مورد نیاز از راه بانک پذیرنده کارت به بانک ناشر کارت رسیده و ناشر به تأیید اعتبار دارنده کارت می‌پردازد.
۳. پذیرنده از بانک ناشر کارت، از راه کارت جهت پرداخت وجه کالا درخواست می‌کند.
۴. ناشر از راه بانک پذیرنده، قیمت کالا را به پذیرنده می‌پردازد و کالا را می‌خرد.
۵. بانک ناشر طبق قراردادی که با دارنده کارت دارد، کالای خریداری شده را با احتساب سود برای مدت زمان معینی به مشتری اجاره می‌دهد.
۶. مشتری اجاره‌بها را به‌صورت دوره‌ای به بانک پرداخت می‌کند.
۷. بانک مالکیت کالا را پس از بازپرداخت کامل مشتری به وی انتقال می‌دهد.

نقد و بررسی مدل

۱. این مدل از دید شریعت، به‌طور کامل مورد تأیید بوده و عملکرد مدل مطابق ضوابط فقهی قراردادهای اجاره و وکالت است که مورد تأیید تمام مذاهب فقهی است.
۲. این مدل از دید اقتصادی نیز به‌طور کامل مورد تأیید است؛ چرا که براساس این مدل کالاهای بادوام مورد نیاز متقاضی از اقتصاد واقعی خریداری و به‌صورت اجاره به شرط تملیک به وی واگذار می‌شود و تفاوت جوهری بانکداری اسلامی با بانکداری ربوی به‌صورت واقعی رخ می‌دهد.
۳. مشکل اصلی این مدل در این است که اختصاص به کالاهای بادوام دارد، براساس ضوابط قرارداد اجاره، فقط کالاهایی قابلیت اجاره دارند که اصل کالا برای دوره زمانی قابل توجهی باقی بماند و بتوان در آن دوره از منافع آن استفاده کرد و این محدودیت جدی برای این مدل شمرده می‌شود؛ چرا که اکثر کاربرد کارت‌های اعتباری در کالاهای مصرفی است.
۴. در این روش، دارنده کارت بعد از خرید کالاهای بادوام و اجاره آنها از بانک با سه گزینه پرداخت روبه‌رو است: الف) تا پایان فرصت تنفس، کل اجاره‌بهاها را یکجا تصفیه کند و از تخفیف برخوردار شود؛ ب) اجاره‌بهاها را تا سررسید معین به‌صورت تدریجی و اقساطی بپردازد؛ ج) اگر در مهلت مقرر پرداخت نکرد، مشمول وجه‌التزام شود. افزون بر اینکه در این روش به جهت اینکه کالای مورد معامله جزو کالاهای بادوام بوده و تا سررسید اقساط اجاره دوام دارد قابل تبدیل به قرارداد جدید است به این بیان که اگر به دلایلی دارنده کارت توان پرداخت در دوره تعریف‌شده را نداشته باشد، قرارداد اجاره پیشین فسخ شده، قرارداد اجاره جدیدی با زمان‌بندی جدید منعقد می‌شود.

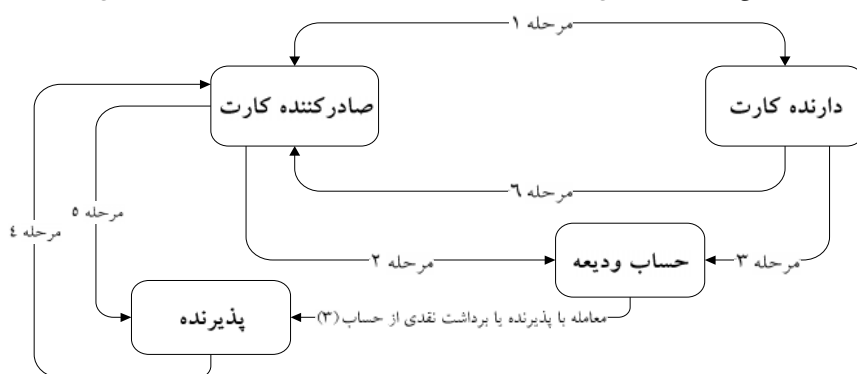
۴. کارت اعتباری بر مبنای مدل اجرت (Ujrah Credit Card)

اجرت کارت یا کارت اعتباری مبتنی بر کارمزد، برای نخستین بار در کشور امارات متحده عربی و در بانک اسلامی اسکای‌وارد (Skyward Emirate Islamic bank (EIB) اجرا و به‌وسیله بانک اسلامی امارات متحده عربی (Emirate Islamic bank of the UAE)

منتشر شد. کارت اعتباری مدل اجرت را می‌توان ساده‌ترین نوع از ساختار کارت‌هایی دانست که تاکنون بررسی شده‌اند. بانک بازپرداخت ناشی از خرید مشتری را تعهد کرده و در ازای آن، کارمزد ثابتی را برای ارائه خدمات دریافت می‌دارد. کارت‌های اعتباری بر مبنای این مدل، خود را مانند کارت‌های اعتباری مبتنی بر بیع‌العینه و تورق درگیر حیل‌های ربا نمی‌کند.

طبق این مدل، مشتری کالایی را جهت خرید انتخاب می‌کند؛ سپس بانک وجه کالای خرید شده را به فروشنده پرداخت می‌کند. در این صورت، مشتری به بانک برای خرید کالا بدهکار می‌شود. این نوع بدهی مشتریان به بانک قرض‌الحسنه شمرده شده و مشتریان طی دوره زمانی معین به بازپرداخت آن اقدام می‌کنند. بر مبنای این قرض، کارمزد (اجرت) بانک اسلامی عبارت است از هزینه پشتیبانی جهت ارائه خدمات، واریز پول به کارت مشتری، تمدید مدت اعتبار و مبلغ اعتبار، ارائه خدمات ویژه مانند درخواست برای صدور صورت حساب کارت اعتباری یا درخواست برای برداشت نقدی مازاد از سقف اعتباری.

نمودار ذیل مدل عملیاتی کارت اعتباری براساس مدل اجرت را نشان می‌دهد.

ساختار کارت اعتباری بر مبنای مدل اجرت

رابطه‌های حقوقی مدل عملیاتی

۱. مشتری برای صدور کارت اعتباری اجرت و صدور کارت پس از اعتبارسنجی متقاضی به‌وسیله بانک ناشر درخواست می‌کند.
۲. بانک تسهیلات اعتباری لازم را برای مشتری آماده و به حساب وی واریز می‌کند.

۳. خرید کالا به وسیله مشتری به وکالت از بانک ناشر و قرار دادن کارت در پایانه فروش که به وسیله آن، اطلاعات مورد نیاز از راه بانک پذیرنده کارت به بانک ناشر کارت رسیده و ناشر کارت به تأیید هویت و اعتبار دارنده کارت می پردازد.
۴. پذیرنده از بانک ناشر کارت، از راه کارت جهت پرداخت وجه درخواست می کند.
۵. بانک ناشر از راه بانک پذیرنده کارت، قیمت کالا و خدمات خریداری شده را به پذیرنده می پردازد.
۶. دارنده کارت مطابق قرارداد باید تا سررسید مقرر، به صورت دفعی بدهی خود را به بانک ناشر بپردازد و در غیر این صورت مشمول وجه التزام خواهد شد.

نقد و بررسی مدل

۱. این مدل ساده ترین نوع ساختار عملیاتی را دارد و در آن از دو قرارداد اجرت خدماتی و قرض الحسنه استفاده می شود، به این بیان که بانک ناشر بعد از بررسی اعتبار مشتری و صدور کارت، متعهد می شود مبلغ مورد نیاز دارنده کارت برای خرید کالا و خدمات را از راه کارت به وی قرض الحسنه دهد و در برابر ارائه خدمات الکترونیکی و بانکی، اجرت (کارمزد) دریافت کند.
۲. این مدل از دید شریعت محل اختلاف است؛ در حالی که اکثر فقیهان دریافت کارمزد خدمات بانکی را مجاز می شمارند، گروهی از فقیهان دریافت هر نوع زیاده ای هر چند به اسم کارمزد و اجرت خدمات را در قرارداد قرض ربوی و ممنوع می دانند؛ به ویژه اگر مبلغ کارمزد بیش از حد متعارف بوده و زمینه برای دریافت بهره اعتبار به اسم اجرت خدمات از آن فهمیده شود، در این صورت همه فقیهان آن را مشمول ربا می دانند.
۳. این مدل از جهت تصویر معامله و سهولت در مقام اجرا آسان است؛ به این معنا که مشتری تقاضای صدور کارت اعتباری مبتنی بر اجرت می کند؛ سپس بانک تسهیلات اعتباری لازم را برای مشتری آماده و با هر خریدی به عنوان قرض الحسنه به حساب وی واریز می کند؛ مشتری بعد از خرید، بدهی خود به بانک را مطابق قرارداد می پردازد.

۴. با توجه به اینکه بانک درصد بیشتری از منابع خود را از راه سپرده‌های سرمایه‌گذاری تأمین می‌کند و در برابر آن به سپرده‌گذاران سود پرداخت می‌کند، نمی‌تواند این منابع را به کارت‌های اعتباری اختصاص دهد و از سویی دیگر، به‌علت محدودیت در منابع قرض‌الحسنه اختصاص دادن آن به کارت اعتباری باعث عدم گسترش کمی و کیفی کارت‌های اعتباری می‌شود. به عبارت دیگر، مطالعه آمارهای منتشره از سوی نظام بانکی نشان می‌دهد که سهم سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز نسبت به کل منابع نظام بانکی در بانک‌های دولتی پایین و در بانک‌های خصوصی نزدیک به صفر است. با توجه به اینکه بخشی از این منابع نیز به‌صورت سپرده قانونی در بانک مرکزی ذخیره می‌شود و بخشی دیگر به دیگر تسهیلات قرض‌الحسنه اختصاص می‌یابد، به‌صورت طبیعی سهم خیلی کمی از منابع برای اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه از راه کارت‌های اعتباری اختصاص می‌یابد و این نسبت در بانک‌های خصوصی و مؤسسه‌های مالی اعتباری نزدیک به صفر خواهد بود، بر این اساس انتظار می‌رود این روش مورد استقبال بانک‌ها قرار نگیرد (موسویان، ۱۳۸۶، ص ۱۲۳).

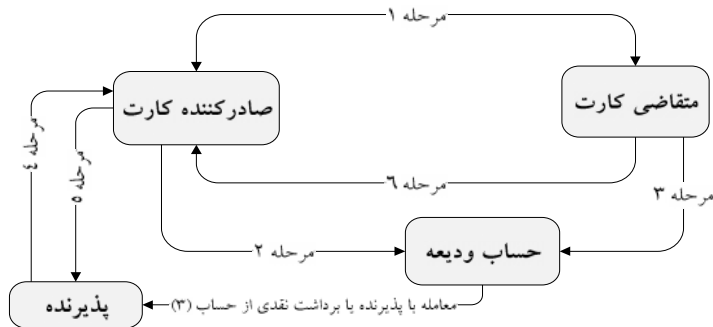
۵. در این روش امکان تقسیط بدهی وجود ندارد به این معنا که دارنده کارت بعد از خرید کالاها و خدمات و پرداخت قیمت آنها به‌وسیله قرض‌الحسنه اعطایی بانک، برای بازپرداخت بدهی خود به بانک فقط با دو گزینه روبه‌رو است: الف) تا پایان فرصت تنفس، کل قیمت کالاها و خدمات خریداری شده را یک‌جا تصفیه کند؛ ب) اگر در فرصت تنفس پرداخت نکرد، مشمول وجه التزام شود و این در حالی است که به تجربه ثابت شده بخش فراوانی از دارندگان کارت اعتباری نمی‌توانند در فرصت تنفس تسویه کنند.

۵. کارت اعتباری بر مبنای مدل کفالت (Kafalah Credit Card)

مدل کفالت، بر مفهوم دریافت اجرت (کارمزد) در قبال کفالت (تضمین) پرداخت قیمت کالاها و خدمات خرید شده به‌وسیله دارنده کارت از طرف بانک استوار است و برای نخستین بار به‌وسیله بانک شمیل (Shamil Bank) در بحرین منتشر شده است. بر مبنای

این مدل، میزان کارمزد به ازای هر خرید ثابت یا به صورت سالیانه دریافت می‌شود. طبق مفهوم کفالت، بانک ناشر به دارنده کارت تعهد می‌دهد تا سقف اعتبار وی، قیمت کالاها و خدمات مورد خرید وی را به مراکز فروش بپردازد و در مقابل حق دارد هزینه‌ای برای تضمین پرداخت بدهی مشتری به فروشنده بگیرد؛ پس مطابق این مدل بعد از هر خرید به وسیله دارنده کارت، بانک بدهی مشتری را پرداخت می‌کند و در عوض مشتری متعهد می‌شود که طی دوره‌ای معین اصل بدهی و هزینه تضمین را به بانک بپردازد. در این مدل، ساختار کارمزدها به صورت مساوی (Flat) است؛ بنابراین برای آن دسته از مشتریانی که تمایل دارند تا وجه کالا و خدمات خرید شده را به صورت اقساط بپردازند مناسب است؛ اما برای آن دسته از مشتریانی که تمایل دارند تمام تسهیلاتشان را به طور کامل و یک‌باره در ماه‌های آتی پرداخت کنند مناسب نخواهد بود؛ زیرا در این صورت مشمول پرداخت کارمزد اضافی می‌شوند.

نمودار ذیل مدل عملیاتی کارت اعتباری براساس مدل تکافل را نشان می‌دهد.

ساختار کارت اعتباری بر مبنای مدل تکافل

رابطه‌های حقوقی مدل عملیاتی

۱. مشتری برای صدور کارت اعتباری کفالت و صدور کارت پس از اعتبارسنجی متقاضی به وسیله بانک ناشر درخواست می‌کند.
۲. بانک اعتبار لازم را به حساب مشتری منظور می‌کند.

۳. خرید کالا به‌وسیله مشتری و قرار دادن کارت در پایانه فروش که به‌وسیله آن، اطلاعات مورد نیاز از راه بانک پذیرنده کارت به بانک ناشر کارت رسیده و ناشر کارت به تأیید هویت و اعتبار دارنده کارت می‌پردازد.
۴. پذیرنده از بانک ناشر کارت از راه کارت جهت پرداخت وجه کالا و خدمات درخواست می‌کند.
۵. بانک ناشر از راه بانک پذیرنده کارت، قیمت کالا و خدمات خرید شده را به پذیرنده می‌پردازد.
۶. دارنده کارت می‌تواند تا سررسید مقرر به‌صورت دفعی بدهی خود را به بانک ناشر بپردازد و در غیر این صورت مشمول وجه‌التزام خواهد شد.

نقد و بررسی مدل

۱. این مدل از جهت‌های گوناگون شبیه مدل سابق است، یگانه تفاوت اصلی آن با مدل پیشین در قرارداد پایه‌ای کارت است که در مدل سابق براساس قرارداد اجاره خدماتی و گرفتن اجرت در برابر خدمات بود؛ در این مدل براساس کفالت و گرفتن اجرت در برابر تضمین و تعهد پرداخت بدهی مشتری است.
۲. این مدل مانند مدل سابق از جهت شرعی محل اختلاف است؛ چون فقیهان در ماهیت عقد کفالت اختلاف دارند که آیا عقد انتفاعی است و می‌توان در قبال آن اجرت گرفت یا یک قرارداد غیرانتفاعی و تبرعی است و نمی‌توان در قبال آن اجرت گرفت، به‌ویژه اینکه مبلغ اجرت بیش از قیمت خدمات ارائه شده بوده و به نوعی بهره پول شمرده شود.
۳. در این مدل نیز بانک نمی‌تواند از منابع سپرده‌های سرمایه‌گذاری استفاده کند و به ناچار باید از منابع مالکیتی و سپرده‌های قرض‌الحسنه استفاده کند که به غایت محدود هستند؛ در نتیجه امکان گسترش کمی و کیفی کارت‌های اعتباری براساس کفالت خیلی محدود خواهد بود.
۴. در این مدل نیز دارنده کارت اعتباری فقط دو گزینه برای پرداخت بدهی بانک دارد یا در سررسید تسویه کامل می‌کند یا مشمول وجه‌التزام تأدیه خواهد بود؛ چرا که

اگر بخواهد به صورت اقساطی پرداخت کند بانک مجبور است بابت تقسیط بر مبلغ بدهی بیفزاید و این مساوق با ربای جاهلی بوده حرام و ممنوع است.

۶. کارت اعتباری براساس قرارداد مرابحه (Morabhe Credit Card)

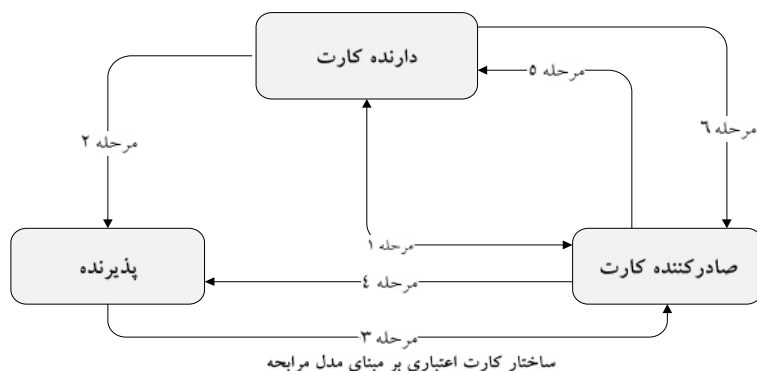
این مدل بر مبنای پیشنهاد جدید بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مدل کارت اعتباری است. در راهکار پیشنهادی بانک مرکزی قرارداد محوری، عقد مرابحه است. پیش از این* بانک مرکزی مدل پیشنهادی خود را بر پایه عقد قرض الحسنه ارائه کرد که به علت عدم کارایی مورد بازبینی قرار گرفت و در تاریخ ۱۳۹۰/۰۶/۲۰ دستورالعمل اجرایی کارت اعتباری بر پایه عقد مرابحه ابلاغ شد.

بر مبنای این مدل، بانک ناشر بعد از اعتبارسنجی مشتری متناسب با اعتبار وی، کارت اعتباری در اختیار وی می‌گذارد و طبق قرارداد، دارنده کارت را وکیل در خرید به وسیله کارت برای بانک می‌کند و متعهد می‌شود تا سقف اعتبار منابع لازم برای خرید کالا و خدمات مورد نیاز دارنده کارت را تأمین کند. زمانی که دارنده کارت در جایگاه وکیل بانک به خرید کالا اقدام کرد، کارت را در دستگاه قرار می‌دهد. بانک ناشر بعد از شناسایی و تأیید اعتبار، از راه بانک پذیرنده قیمت کالا و خدمات را به پذیرنده کارت می‌پردازد؛ سپس بانک ناشر کالا و خدمات خرید شده را به دارنده کارت به صورت بیع نسبه مرابحه‌ای برای مدت زمان معین و با نرخ سود معین می‌فروشد که در این صورت، دارنده کارت بدهکار بانک ناشر خواهد بود و چند گزینه برای پرداخت بدهی دارد:

۱. پرداخت در مهلت تنفس: در این صورت مابه‌التفاوت قیمت نقد و نسبه تخفیف داده می‌شود و دارنده کارت فقط قیمت نقد کالا و خدمات را می‌پردازد.
۲. پرداخت به صورت اقساطی: دارنده کارت می‌تواند کل یا بخشی از قیمت کالا و خدمات خریداری شده را به صورت اقساط تا سررسید مقرر بپردازد، در این صورت بخشی از مابه‌التفاوت قیمت نقد و نسبه تخفیف داده می‌شود.
۳. پرداخت دفعی در سررسید: در این صورت دارنده کارت قیمت نسبه کالا و خدمات را می‌پردازد.
۴. پرداخت بعد از سررسید: در این صورت افزون بر قیمت نسبه کالا و خدمات باید مبلغی به صورت وجه التزام نیز بپردازد (موسویان، ۱۳۸۶، ص ۱۲۵-۱۲۶).

*. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۸۷/۳/۷ به صورت رسمی دستورالعمل صدور و راهبری «کارت خرید اعتباری با محوریت عقد قرض الحسنه» را به نظام بانکی ابلاغ کرده بود.

نمودار ذیل مدل عملیاتی کارت اعتباری براساس مدل بیع مرابحه را نشان می‌دهد.

رابطه‌های حقوقی مدل عملیاتی

۱. مشتری برای صدور کارت اعتباری مرابحه و صدور کارت پس از اعتبارسنجی متقاضی به‌وسیله بانک ناشر درخواست می‌کند.
۲. خرید کالا به‌وسیله مشتری به وکالت از بانک ناشر و قرار دادن کارت در پایانه فروش که از راه آن، اطلاعات مورد نیاز از راه بانک پذیرنده کارت به بانک ناشر کارت رسیده و ناشر کارت به تأیید اعتبار دارنده کارت می‌پردازد.
۳. پذیرنده از بانک ناشر، جهت پرداخت وجه کالا و خدمات درخواست می‌کند.
۴. بانک ناشر از راه بانک پذیرنده کارت، قیمت کالا و خدمات را خریداری شده را به پذیرنده می‌پردازد.
۵. بانک ناشر، طبق قراردادی که با دارنده کارت دارد، کالا و خدمات خریداری‌شده را با احتساب سود نسبی به تملیک دارنده کارت در می‌آورد.
۶. دارنده کارت مطابق قرارداد می‌تواند در مهلت تنفس یا بعد از مهلت تنفس تا سررسید مقرر، به‌صورت دفعی یا اقساطی بدهی خود را به بانک ناشر بپردازد و در غیر این صورت، مشمول وجه‌التزام خواهد شد.

نقد و بررسی مدل

۱. این مدل از جهت شرعی براساس قرارداد ترکیبی خرید وکالتی و فروش مرابحه‌ای استوار است که هر دو از جهت فقهی مورد تأیید همه مذاهب اسلامی است و در صورتی که بدهی را در فرصت تنفس بپردازد یا تا سررسید به‌صورت اقساطی

تسویه کند مشمول تخفیف در مبلغ بدهی خواهد بود، این موضوع نیز از دید فقهی اشکالی ندارد؛ چون چیزی که ممنوع است افزایش مبلغ بدهی در برابر تمدید مدت می‌باشد؛ اما کاهش آن از طرف طلب‌کار مشکلی ندارد.

۲. این مدل از جهت پیوند با اقتصاد واقعی به‌طور کامل قابل دفاع است. در این مدل کالاها و خدمات مورد نیاز دارندگان کارت اعتباری به‌صورت نقد از فروشندگان خریداری و به‌صورت مرابحه به دارندگان کارت فروخته می‌شود و زمینه‌ساز رشد و توسعه فعالیت‌های اقتصاد واقعی خواهد بود.

۳. با توجه به انتفاعی بودن قرارداد مرابحه، بانک‌ها می‌توانند افزون بر منابع مالکیتی از سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز در تأمین مالی کارت‌های اعتباری استفاده کنند؛ در نتیجه بانک‌ها هم منابع و انگیزه لازم برای گسترش کمی و کیفی این مدل را خواهند داشت.

۴. در این روش امکان تقسیط بدهی وجود دارد به این معنا که دارنده کارت بعد از خرید کالاها و خدمات با چهار گزینه روبه‌رو است: الف) تا پایان فرصت تنفس، کل بدهی را تصفیه کند؛ ب) بدهی خود را تا سررسید معین به‌صورت اقساطی بپردازد؛ ج) در سررسید به‌صورت دفعی بدهی را بپردازد؛ د) در غیر این صورت مشمول وجه التزام خواهد شد.

انتخاب مدل عملیاتی بهینه کارت اعتباری

در این بخش برای انتخاب مدل عملیاتی بهینه، با توجه به اصول و مبانی بانکداری اسلامی و با عنایت به ماهیت و هدف‌های کارت‌های اعتباری، سنجه‌های مؤثر در طراحی مدل جامع کارت اعتباری را احصا و به ترتیب اهمیت و اولویت رتبه‌بندی می‌کنیم. در گام آخر بر مبنای تحلیل روابط موجود در کارت اعتباری و براساس سنجه‌های استخراج‌شده، از میان مدل‌ها، مدلی که جامع معیارهای مورد پذیرش باشد را انتخاب می‌کنیم.

سنجه‌های طراحی کارت اعتباری

سنجه‌های طراحی کارت اعتباری به‌صورت ذیل است:

۱. مشروعیت فقهی؛ دغدغه اصلی بانکداران اسلامی پرهیز از ربا و طراحی ابزارهای بانکی براساس قراردادهای مشروع است و با توجه به اختلاف مذاهب فقهی درباره

برخی قراردادهای، بهترین گزینه از این جهت ابزاری است که بالاترین توافق فقهی را در میان مذاهب اسلامی داشته باشد.

۲. هم‌سویی با اقتصاد واقعی؛ یکی از تفاوت‌های جوهری بانکداری اسلامی با بانکداری ربوی در این است که بانکداری ربوی بر اساس قرض پولی استوار بوده و هیچ ارتباط منطقی با اقتصاد واقعی ندارد؛ در حالی که بانکداری اسلامی بر پایه قراردادهای مبتنی بر اقتصاد واقعی مانند خرید و فروش کالاها و خدمات، اجاره دارایی‌ها، سفارش ساخت طرح‌ها و سرمایه‌گذاری مشارکتی در پروژه‌ها و فعالیت‌های اقتصاد واقعی استوار است. هر چه ابزار مورد مطالعه با اقتصاد واقعی پیوند بیشتری داشته باشد، به واقعیت بانکداری اسلامی نزدیک‌تر خواهد بود.
۳. جامعیت؛ ابزار موفق باید تمام انتظاراتی را که از آن داریم، پوشش دهد. در موضوع کارت اعتباری نیز به تناسب هدف‌ها و انگیزه‌های استفاده‌کنندگان این کارت‌ها باید دارندگان این کارت‌ها بتوانند با استفاده از این کارت تمام کالاهای و خدمات مورد نیاز خود را در حد اعتبار بخرند و بتوانند با استفاده از گزینه‌های گوناگون بدهی خود به بانک ناشر را بپردازند.
۴. کارایی؛ افزون بر معیار جامعیت، ابزار موفق باید در تحقق هدف‌های خود با کمترین هزینه بالاترین دستاوردها را داشته باشد؛ بر این اساس کارت اعتباری نیز باید در عین هم‌سویی با هدف‌های و انگیزه‌های ناشران و قابلیت برای گسترش کمی و کیفی، بیشترین نتیجه را عاید کند.

انتخاب مدل عملیاتی بهینه بر مبنای سنج‌های انتخابی کارت اعتباری

۱. آنچه که در کارت‌های اعتباری به‌عنوان معیارهای اصلی برای بانک‌های اسلامی وجود دارد، پرهیز از ربا و ورود در اقتصاد واقعی است؛ بنابراین آنچه که در طراحی مدل منتخب کارت اعتباری نقش تعیین‌کننده‌ای دارد بُعد مشروعیت و اقتصادی آن است. بر این اساس و با توجه به دیدگاه فقیهان شیعه که بنابه دلایلی مانند عدم تحقق قصد جدی معامله، حيله ربا، لزوم دور و وجود نص صریح، قائل به بطلان بیع‌العینه بودند (نجفی، ۱۹۸۱، ج ۲۳، ص ۱۰۸-۱۱۰). نیز با توجه به آرای اهل سنت که بیع‌العینه را روشی برای دور زدن قانونی ربا می‌دانند و آن را توجیهی برای کسب بهره به‌وسیله بانک‌ها برمی‌شمارند (جوهری، ۱۴۰۷ق، ص ۲۴۱-۲۴۷)، راهکار

بیع‌العینه نمی‌تواند راهکار منتخب باشد، همان‌طور که تورق بانکی را می‌توان نوعی از بیع‌العینه دانست؛ زیرا وجود عنصر سوم در مدل تورق بانکی حالت صوری دارد؛ بنابراین، تورق همان بیع‌العینه با واسطه شمرده می‌شود؛ بنابراین فاقد وجاحت شرعی است. نکته دوم اینکه راهکارهای بیع‌العینه و تورق از جهت اقتصاد واقعی مشکل دارند و نمی‌توانند راهکار مناسبی شمرده شوند.

۲. رشد چشم‌گیر استفاده از کارت‌های اعتباری، به علت مزیت‌های متعدد آنها بوده است. از این دید، دلایل رشد آن را باید به‌عنوان شاخصی مهم از دید دارندگان کارت، پذیرندگان کارت و صادرکننده کارت (بانک) مورد بررسی قرار گیرد تا مدلی که جامع تمام نیازها و عواید ارکان، به‌ویژه صادرکننده کارت (بانک) است، به‌عنوان مدل جامع برگزیده شود. بر این اساس باید مهم‌ترین دلایل پذیرش ارکان کارت اعتباری را بررسی و به تطبیق آن با مدل‌های پیش‌گفته پرداخت. مهم‌ترین دلایل رشد کارت‌های اعتباری از دید دارندگان کارت، پذیرندگان کارت و صادرکننده کارت به شرح ذیل است.

۱. دارندگان کارت؛ سهولت و قابلیت دسترسی به اعتبار، عمده‌ترین عامل استقبال مردم از کارت‌های اعتباری است؛ از دیگر مزیت‌های کارت‌های اعتباری می‌توان به مورد بسیار مهم امنیت اشاره کرد که برای آنان مهم است.

۲. پذیرندگان کارت؛ از نقطه‌نظر مراکز خرید، کارت‌های اعتباری به عللی جذابیت داشت؛ اول آنکه، معامله‌های فروش مبتنی بر کارت‌های اعتباری، اعتبار و تضمین خاصی دارد که این مراکز را از لحاظ وصول وجوه مطمئن می‌سازد. علت دیگری که مراکز خرید تمایل به قبول کارت دارند، مسئله کسب موقعیت برای افزایش فروش است.

۳. صادرکنندگان کارت (بانک‌ها)؛ درآمد بانک‌های ناشر از دو محل سود تقسیت و کارمزدهایی که از دارندگان کارت و از پذیرندگان کارت‌های خود می‌گیرند، تأمین می‌شود؛ بنابراین هر چه تعداد مشتریان اضافه شود و میزان اعتبارات اعطایی افزایش یابد سود حاصل از کارمزدهای دریافتی نیز افزایش می‌یابد. دومین سودی که بانک‌ها از کارت‌های اعتباری به دست می‌آورند جذب مشتریانی است که از مناطقی بسیار دورتر از محلی که بانک قرار دارد زندگی می‌کنند. به عبارت دیگر، با آمدن کارت اعتباری موقعیت محلی بانک اهمیت خود را از دست می‌دهد. از سوی دیگر پذیرندگان کارت‌ها نیز با پرداخت کارمزد بابت فروش کالا یا خدمات، درآمد بانک‌ها را افزایش خواهند داد.

با عنایت به عواید پیش‌گفته و با توجه به آنکه بانک درصد بیشتری از منابع خود را از راه سپرده‌ها تأمین می‌کند و در برابر آن به سپرده‌گذاران سود پرداخت می‌کند و از سویی دیگر، به‌علت اینکه محور اصلی مدل‌های اجرت و کفالت، عقد قرض‌الحسنه است و منطق

کارت اعتباری با قرض‌الحسنه سازگار نیست؛ نمی‌توان مدل‌های اجرت و کفالت را مدل‌هایی دانست که جامع پوشش تمام عواید ارکان کارت، به‌ویژه بانک دانست. بعد از معیارهای مشروعیت و جامعیت، اصل کارایی مهم‌ترین شاخص در طراحی کارت اعتباری تلقی می‌شود. از این‌رو مدلی را کارا می‌نامند که به لحاظ عملیات اجرایی قابلیت طراحی مدل‌های گوناگون خرید را داشته باشد و از راه پوشش حداکثری نیاز معاملاتی مردم، سبب گسترش کمی و کیفی کارت‌های اعتباری شود و نیز اجرای آن به افزایش تورم مضاعف نینجامد. نیز باید منابع بانکی را به‌طور مناسب به جریان اندازد و سبب گسترش وجه التزام نشود؛ بنابراین از آنجا که انعطاف‌پذیری در کارت اعتباری شرط اصلی در توسعه و ترویج آن است، کارت اعتباری مبتنی بر اجاره به‌علت عدم انعطاف‌پذیری در کاربرد و پوشش حداقلی نیاز معاملاتی مردم، نمی‌تواند مدل جامعی برای کارت اعتباری باشد؛ زیرا اکثر معامله‌های روزمره شامل کالاهای مصرفی و استفاده از خدمات است که مدل پیش‌گفته قادر به پاسخ‌گویی این نوع از احتیاجات مردم نیست. این در حالی است که به‌واسطه انعطاف‌پذیری مدل مرابحه، می‌توان از آن برای خرید کالا و بهره‌برداری از خدمات استفاده کرد که این امر باعث تقویت ضریب کارایی این مدل می‌شود. به عبارت دیگر، مرابحه منحصر به کالای خاصی نیست و می‌توان از آن برای تمام کالاهای مصرفی و بادوام مورد نیاز خانوارها، مؤسسه‌های تولیدی، صنعتی و بازرگانی استفاده کرد. مرابحه افزون بر پوشش گسترده کالاها برای خرید خدمات مورد نیاز خانوارها، مؤسسه‌های تولیدی، صنعتی؛ حتی بازرگانی نیز قابل استفاده است.

با عنایت به مطالب پیش‌گفته می‌توان مدل‌های تطبیقی کارت اعتباری را بر پایه سنجه‌های رتبه‌بندی‌شده به شرح جدول ذیل بیان داشت:

معیار مدل	مشروعیت	هم‌سویی با اقتصاد واقعی	جامعیت	کارایی
مدل مرابحه	دارد	دارد	دارد	دارد
مدل بیع‌العینه	ندارد	ندارد	دارد	ندارد
مدل تورق	ندارد	ندارد	دارد	ندارد
مدل اجاره	دارد	دارد	ندارد	ندارد
مدل اجرت	اختلافی	دارد	ندارد	ندارد
مدل کفالت	اختلافی	دارد	ندارد	ندارد

جمع‌بندی، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به ضرورت حرکت به سمت بانکداری الکترونیکی و استفاده از کارت‌های اعتباری به‌نظر می‌رسد مدل مزایای از حیث مشروعیت، هم‌سویی با اقتصاد واقعی، پوشش حداکثری و جامعیت عواید ارکان کارت و انعطاف‌پذیری در کاربرد به لحاظ خرید کالا و بهره‌برداری از خدمات، امکان اجرایی‌شدن آن در بانکداری اسلامی از جمله بانکداری بدون ربای ایران وجود دارد. بر این اساس پیشنهاد می‌شود برای پاسخ‌گویی به توسعه کارت اعتباری در بلندمدت، کارت اعتباری براساس مدل مزایای را می‌توان به‌عنوان مدل جامع عملیاتی کارت اعتباری در بانکداری بدون ربا پذیرفت و ملزومات لازم فرهنگی، حقوقی و اقتصادی را فراهم کرد.

منابع و مأخذ

۱. احمدی‌نائینی، فرهاد؛ «آشنایی با کارت‌های اعتباری»؛ چکیده موضوعی، ش ۸۱، دوره اول، ۱۳۷۳.
۲. اشفعی، محمدصادق و سعید شیخانی؛ کارت‌های بانکی و چگونگی کاربرد آن در جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۷۷.
۳. امید‌نژاد، محمد؛ گزارش عملکرد نظام بانکی کشور در سال ۱۳۸۶؛ تهران: مؤسسه عالی بانکداری ایران، ۱۳۸۷.
۴. بخش فرهنگی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم؛ ربا؛ چ ۱، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۱.
۵. توده‌فلاح، فریدون؛ بررسی چگونگی کاربرد کارت‌های بانکی در ایران؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: مؤسسه بانکداری ایران، ۱۳۷۳.
۶. رواس قلعه‌جی، محمد؛ المعاملات المالية المعاصرة فی ضوء الفقه والشريعة؛ کویت: دارالنفائس، ۱۴۲۰ق.
۷. جابری‌انصاری، مسعود؛ بررسی عوامل مدیریتی توسعه و کاربرد کارت اعتباری در ایران؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۷۵.
۸. جوهری، اسماعیل بن حماد؛ الصحاح؛ بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۴۰۷ق.
۹. شیخانی، سعید و محمدصادق اشفعی؛ کارت‌های بانکی و چگونگی کاربرد آن در جمهوری اسلامی ایران؛ تهران: مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، ۱۳۷۷.
۱۰. فتحی، شوکت و مصطفی عرفات؛ بطاقات الائتمان البنکیة فی الفقه الإسلامی؛ نابلس: جامعة النجاح الوطنية، ۲۰۰۷م.

۱۱. معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی وزارت بازرگانی؛ انتقال الکترونیکی وجوه و بانکداری الکترونیکی؛ تهران: وزارت بازرگانی، ۱۳۸۴.
۱۲. مکارم‌شیرازی، ناصر؛ انوارالفقاهه؛ قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین علیه السلام، ۱۴۱۳ق.
۱۳. موسویان، سیدعباس؛ «بررسی فقهی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۵، ش ۲۰، ۱۳۸۴.
۱۴. _____؛ «طراحی کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا براساس بیع مباحه»؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۷، ش ۲۸، ۱۳۸۶.
۱۵. _____؛ کارت‌های اعتباری در بانکداری بدون ربا؛ فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، س ۴، ش ۱۳، ۱۳۸۳.
۱۶. نجفی، محمدحسن؛ جواهرالکلام؛ تحقیق علی آخوندی؛ چ ۷، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۹۸۱م.

17. Ferdian, Ilham Reza, Miranti Kartika Dewi & Faried Kurnia Rahman; **The Practice of Islamic Credit Cards: A Comparative Look between Bank Danamon Indonesia's Dirham Card and Bank Islam Malaysia's BI Card**; IAEI International Conference, 2008.
18. Bakhshi, Manzoor, Adi I; **Developing a financial model for Islamic credit card for the UK**; Dissertation in International Banking & Finance, University of Salford, 2006.
19. Obaidullah, M.; **Islamic Financial Services**; Jeddah: Islamic Economics Research Center, King Abdulaziz University, 2005.
20. Sultan, Seyed Alwi Mohamed; **Islamic credit Card: A Framework of Implementation in Malaysia**; International Islamic University Malaysia (IIUM), 2001.